

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім.І.ФРАНКА

На правах рукопису

Білоус Ліна Василівна

ПРАВОВАХИСНИЙ РУХ У ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Спеціальність 23.00.02 - політичні інститути та процеси

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

ЛЬВІВ - 1994

00756353 (Т)

Робота виконана на кафедрі політології філософського факультету Львівського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник - доктор історичних наук,
професор Хижняк В.П.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор,
директор Інституту Українознавства НАН України
Павлюк С.П.
- кандидат філософських наук,
доцент Романюк А.С.

Провідна організація - Київський державний економічний
університет ім.Д.Коротченка

Захист відбудеться 26 січня 1995 року о 15 год. 30 хв.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 04.04.04. у
Львівському державному університеті ім. І.Франка
/290602, м.Львів, вул. Університетська,1/

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
Львівського державного університету ім.І.Франка
/м.Львів, вул.Драгоманова,5/

Автореферат розісланий " " "

1994 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Світа Г.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження. Рубіж двох останніх десятиліть нашого сторіччя ознаменувався подіями незворотного розпаду "соціалістичного табору" та розщеплення "нової історичної спільноти людей" - системи, що протягом тривалого часу видавалася за непорушний моноліт, який забезпечував привілейоване життя небагатьом за рахунок усіх тих, хто перебував у полоні міфів.

Кінець цієї Великої Утопії тягне за собою неминуче визнання історичної провини за втілення в життя здебільшого антилюдськими методами утопічної ідеї комунізму, згідно з якою /і в це самовіддано вірили/ можна побудувати нове світле суспільство руками самих народів, згуртованих в єдиному історичному пориві. Ідеї, яка в сутності своїй протистояла віковичним традиційним морально-християнським принципам і спонукала до творення суспільства безпечних та корисливих, готових на все заради особистої вигоди людей.

Багаторічна ошукуваність радянських громадян тоталітарною комуністичною ідеологією призвела до того, що місце справжньої культури, релігії, моральності посіла авторитарно-бюрократична субкультура - потворна, офіційна, ворожа всьому національному.

Невпинна комуністична пропаганда, спрямовуючи думку особи на ідеалізований московський центр, сприяла виробленню у неї спотвореної власної життєвої позиції, захочувала зневагу до всього місцевого.

Проте, справедливо покладаючи основну відповідальність за злочини на державу, ми не повинні бути занадто категоричними у твердженні про загальну покірність населення, його необізнаність та казенне однодумство. Історія відкидає будь-які спроби звести різноманітність плину суспільного життя тільки до широкомасштабних кампаній, як наприклад, на підтримку присудів щодо "ворогів народу". Бо таке спрощення історичної реальності не тільки залишає без відповіді чимало суттєвих запитань, а й є глибоко несправедливим щодо тих, хто, як тільки міг, чинив опір. Воно, по суті, позбавляє нас дуже важливої моральної опори, спрощує національну демократичну культуру, підмурки якої завжди підтримувалися прикладом та самопожертвою людей, котрі у найтяжчі часи знаходили в собі сили жити за совістю.

Серед них ті, які специфікою своєї діяльності в умовах антидемократичного, антиправового радянського режиму покликали до життя невідоме для нього явище - правозахисний рух, що виходив з ви-

мог забезпечення владою реальних правових гарантій для своїх громадян.

Правозахист, що виник під безпосереднім впливом ідеологічної відлиги другої половини 50-початку 60-х років і поширився в загальносоюзному масштабі, мав особливості як в Росії, так і в усіх інших, неросійських республіках колишньої радянської держави. Зокрема, в Україні правозахисний рух 1960-х-1991 рр. ніс подвійне навантаження, оскільки характеризувався захистом не тільки прав особи /що було властивим для Росії/, а й українських національних прав і був репрезентований тими суспільними силами, які теоретично спонукали /відтворенням та пропагандою серед громадськості світових демократично-правових засад, що кардинально відрізнялись від правових постулатів тоталітарної системи/ та практично підвели /особливо через легальну правозахисну діяльність своїх інституцій у період горбачовської перебудови/ український народ до державної ідентифікації, сприяли процесові перетворення своєї фактично бездержавної нації в націю державну.

Тому логічно, що усвідомлення факту незалежності української держави зумовлює закономірний науковий інтерес до цих сил, змушує виводити імена правозахисників та їх дії із небуття і ознайомлювати з ними широкий загал. Адже ще до недавнього часу, а саме до оголошеної горбачовської перебудови, питання про правозахисний рух як такий у Союзі РСР не могло ставитися взагалі через його, з погляду офіційної ідеології, "об'єктивну відсутність". Відповідно радянська суспільна наука, яка завжди керувалася не об'єктивною істиною, а заготовленими партійними догмами, що самі визначали для неї об'єкт дослідження і одночасно були "джерелом для відповіді" на будь-які запитання, ніколи не порушувала проблеми правозахисного руху, що діяв у тих чи інших республіках колишнього Союзу РСР і на українському терені, зокрема. І лише в пору горбачовської гласності /тоді, до речі, значна частина радянських громадян взагалі вперше почула про правозахисників, яких найчастіше називали дисидентами, інакодумцями/ виникли більш-менш сприятливі умови для дослідження цього явища. Можливість же проаналізувати, зокрема, той правозахист, що діяв у межах України, в зіставленні його з фактом українського державного відродження, стала реальною тільки після проголошення в 1991 р. України самостійною державою.

Необхідність дослідження боротьби українського правозахисного руху 1960-х-1991 рр. за українську державу диктують також деякі

сьогоденні реалії життя в умовах самостійності України. Йдеться насамперед про об'єктивно існуючі в українському суспільстві настрої невдоволення як досягнутою самостійністю, так і проголошеною демократією, згідно яких останні, начебто, спричинилися до глибокої економічної кризи, дедалі більшого з часом згортання соціальних благ для переважної частини українських громадян і водночас - до зростаючого жирування мафіозних структур, повсюдного браку порядку й дисципліни, вражаючих безвідповідальності та хабарництва посадових осіб.

Але в такому розумінні на сьогодні немає жодних підстав звинувачувати національно-демократичні сили з їх рішучим відстоюванням незалежності у повсюдній відсутності порядку, поскільки в кінцевому підсумку самостійність не сама собою створює умови для того чи іншого рівня задоволення людських потреб, а тільки в поєднанні з певною системою правління, в даному випадку - демократією.

Тут слід мати на увазі і те, що й демократії, як конкретно визначеної системи методів регуляції суспільного організму, в Україні ще не існує /натомість панує безладдя/, а реалії демократичного Заходу /рівень життя, міра суспільного порядку/ свідчать самі за себе, щоб категорично відкинути будь-які нарікання на цю найпрогресивнішу в історії людства форму переходу на рейки загальносвітового поступу.

Загалом, високорозвинені демократичні країни світу тільки тому домоглися високого рівня життя, що його творили вільні, позбавлені чисеїсь зовнішньої наруги народи цих держав, які йшли шляхом демократичного розвитку. Та й сама демократія як єдина поки що система управління, здатна забезпечити гідне життя народові, є можливою тільки у незалежній від чужої сваволі державній площині.

Це своєрідно довів радянський тоталітарний і союзний досвід, який, повністю виключаючи демократію разом із українською незалежністю, створив такі умови, в яких українці та їхня етнічна батьківщина були настільки обмежені в правах, що як окремий народ і окрема держава ніким у світі не визнавались, окрім того, що їм завжди відводилася скромна роль малоросійської частини "великого радянського народу" і такої ж провінції "великої радянської держави".

Це було і залишається трагічним минулим українського народу, забути яке нинішнє і всі прийдешні покоління не мають права, оскільки усвідомлення минулого є основою усвідомлення сьогодення і прогнозування майбуття. Історична пам'ять - передумова передбачення, а останнє - закон природи, умова виживання всього суцього. В протилеж-

ному ж разі ми приречені на постійне відтворення нових "старих" помилок, на суспільний рух на "холостих обертах".

Саме для того, щоб не повторювалися такі явища і процеси, актуальним та необхідним є звертання до правозахисної діяльності тих передових українських національних сил, логіка боротьби яких з панивними тоталітарними радянськими порядками за людські права довела очевидність тієї незаперечної істини, що тільки власна, національна демократична держава може гарантувати найповнішу реалізацію численних людських прав.

Стан наукової розробки проблеми. В сучасній вітчизняній суспільно-політичній літературі дослідження українського правозахисного руху в його змаганнях за відродження самостійної української держави мають частковий, фрагментарний характер через висвітлення тільки окремих моментів, що так чи інакше характеризують його функціонування. Так, у першому випадку український рух 1960-х-1991 рр. розглядається дуже узагальнено в контексті українського революційного процесу 1917-1991 рр./В.Кулик/, в другому /Ю.Д.Зайцев/ - через аналіз його дисидентського /60-80-х років/ періоду розвитку в розрізі того, хто були ті люди, що репрезентували український рух в зазначений період, чого вони домагались, за що їх судили, як їх "перевиховували" радянські тюрми та концтабори¹.

На значну увагу в дослідженні проблеми руху заслуговують праці В.Литвина, Л.Кузнецової, інших науковців, у яких висвітлюються питання боротьби громадсько-політичних організацій, політичних партій України на рубежі 80-90-х років за розв'язання мовної проблеми та інших культурологічних завдань².

Важливу роль дисидентів - шістдесятників, Народного Руху України у національно-державному відродженні українського народу підкреслюють автори підручника "Політологія" /за ред. О.І.Семківа.

У публікаціях А.Білоуса, А.Слюсаренка та М.Томенка проблема українського правозахисту /кінець 80-початок 90-х років/ висвітлена з позицій класифікації нових політичних партій України на основі

¹ Зайцев Ю.Д. Дисиденти: опозиційний рух 60-80-х років //Сторінки історії України ХХ століття.-К.,1992.-С.195-235.

² Литвин В. Молодіжні громадсько-політичні організації //Політика і час.-1991.-№3.-С.53-58 ; Кузнецова Л.В. Загальноосвітня школа України в умовах національного відродження. Кінець 80-х-початок 90-х років: Автореф.дис. ...канд.істор.наук.-К.,1993.

розуміння останніми характеру зв'язку прав особи та прав нації¹. Вказаний підхід використав і М.Маринович для узагальнюючого порівняльного аналізу правозахисного руху минулих, досамостійницьких часів України і сучасного правозахисту², а також В.Івалишин, в монографії якого аналізується діяльність українських демократичних сил початку 90-х років на цій основі³.

Найчастіше ті правозахисні сили, що репрезентували український рух 1960-х-1991 рр. /шістдесятники, Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських Угод, Українська Гельсінська Спілка, "зелені" України, НРУ, різноманітні політичні партії тощо/, аналізуються як самодіяльні ініціативи і групи, організації та партії в контексті становлення і функціонування нових суспільних об'єднань і багатопартійності в колишньому СРСР і в Україні /Е.В. Астахова, А.О.Білоус, О.В.Гарань, В.Литвин, Л.Я.Угрин та інші⁴.

Значно більшою мірою український правозахисний рух досліджувався вченими української діаспори. Останні, на відміну від радянських, у тому числі й українських суспільствознавців, зашорених тоталітарною ідеологією, що ретельно приховувала від них сам факт існування інакодумства в Україні в ті часи, мали змогу /великою мірою завдяки самвидаву/ збирати та обробляти, а відповідно певною мірою і аналізувати щораз, як мовиться, "за свіжими слідами", інформацію, документи та матеріали про ті чи інші форми та площини функціонування українського руху. Так, в працях С.Олійника, Р.Ільницького, Р.Рахманного, І.Луцишина, П.Потічного, М.Прокопа, багатьох інших аналізуються конкретні умови, окремі періоди розвитку руху та площини дій /права особи, права нації/ правозахисників України.

¹ Білоус А. Багатопартійність в Україні: порівняльний огляд //Сучасність.-1992.-№6.-С.108-119; Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. До проблеми класифікації нових політичних партій України //Філософська і соціологічна думка.-1992.-№5.-С.3-10.

² Маринович М. Близькість і вбогість українського правозахисного руху //Сучасність.-1992.-№12.-С.24-28; Маринович М. Спокутування комунізму //Сучасність.-1993.-№5.-С.52-78.

³ Івалишин В. Нація, державність, націоналізм.-Дрогобич,1992.

⁴ Астахова Е.В. Становление многопартийности в СССР: некоторые аспекты.-Харьков,1991; Білоус А.О. Політичні об'єднання України.-К.,1993; Гарань О.В. Від створення Руху до багатопартійності.-К.,1992; Гарань О.В. Убити дракона /З історії Руху та нових партій України.-К.,1993; Литвин В. Про сучасні українські партії, їхніх прихильників та лідерів //Політологічні читання.-1992.-№1.

У працях М.Стиранки, В.Микули, І.Лисяка-Рудницького український рух опору /в ті чи інші періоди його розвитку/ досліджується через порівняльний аналіз його відповідно: з правозахисним рухом російським 60-х років; з діяльністю ООН за право існування української нації на своїй рідній землі; основних напрямків розвитку "політичної думки українських радянських дисидентів" /націонал-комунізму, інтегрального націоналізму та національного демократизму/¹.

Цінний матеріал зіститься в праці суспільствознавців Т.Гунчака та Р.Сольчаника "Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: У 3-х томах", зокрема, в Т.3, в якому хронологічно викладено основні матеріали /праці, звернення, листи/ безпосередньо самих учасників руху в період 1955-1980 рр.; також О.Зінкевича, який упорядкував та відредагував документи і матеріали про діяльність Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод в період 1978-1982 років².

Поряд з цим окремі відомості були почерпнуті автором з праці істориків А.Жуковського та О.Субтельного, які розглядають український рух через, головним чином, просте констатування багатого фактологічного матеріалу, пов'язаного з його функціонуванням, що дає змогу уявити хоча і надзвичайно багату фактами, проте поверхневу у своїй сутності картину; окремо з праці О.Субтельного, в якій дається узагальнююча характеристика українського дисидентства 60-70-х років.

Значну увагу українському дисидентству 60-70-х років у контексті дослідження динаміки загальної визвольної боротьби українського народу в умовах радянської системи, її стратегії і тактики, стихійних та організованих методів боротьби, еволюційних та революційних феноменів цього визвольного процесу приділяв А.Камінський. На окрему увагу заслуговує його нова монографія, в якій на основі багатого фактичного матеріалу досліджується діяльність Спілки письменників України /СПУ/, Товариства української мови ім.Т.Шевченка /ТУМ/, Української Гельсінської Спілки /УГС/, Товариства Лева /ТЛ/, Товариства "Меморіал", НРУ, Української республіканської партії /УРП/, інших інституцій щодо відстоювання ними прав особи та українських національних прав у другій половині 80-х років на тлі загальної гор-

¹ Лисяк-Рудницький І. Політична думка українських радянських дисидентів //Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України.- Львів, 1991.-С.79-93.

² Українська Гельсінська Група. 1978-1982: Документи і матеріали.- Торонто - Балтимор, 1983.

бачовської політики "гласності", "перебудови" та "демократизації"¹.

Як бачимо, зарубіжні вчені зробили свого часу багато для того, щоб вивести український правозахисний рух 1960-х-1991 рр. з розряду "білих плям" в українській історії. Вони нагромадили та упорядкували, певною мірою проаналізували багатий емпіричний матеріал стосовно функціонування українського руху, загалом дали характеристику періодів його розвитку та політичну оцінку основних напрямків /захист прав особи і прав нації/, методів і форм діяльності українських правозахисних сил цих періодів.

Проте на тлі такого активного інтересу до проблематики українського правозахисного руху не дістала все ж належної розробки проблема змагань правозахисників за державне відродження України. Це пов'язане, на нашу думку, з тим, що в усіх зазначених дослідженнях увага науковців зосереджувалась зораз тільки на окремих етапах діяльності руху, а не на його функціонуванні в цілому, що і зумовило відсутність /повну або часткову/ висвітлення ряду питань, що своєю чергою ускладнює розуміння такого явища як правозахисний рух і тих правових вимог, поставлених його учасниками в певний період: передумов виникнення цього руху; еволюції поглядів правозахисників на розуміння права як такого і на здатність радянської тоталітарної системи реалізовувати численні людські права; проблеми розуміння правозахисними силами характеру зв'язку прав особи з правами нації, тобто так званих загальнолюдських прав людини і її національних прав; дослідження національних змагань /відстоювання національних прав українського народу, постановка проблем національно-державного відродження свого народу/ в діяльності українського правозахисту з трьох головних позицій, які він пройшов у своєму розвитку /націонал-комунізму, інтегрального націоналізму та національного демократизму/, кожна з яких була відображенням поглядів правозахисників на національний розвиток України, її статусу щодо Союзу РСР та суспільно-політичних засад впорядкування її життєдіяльності.

Всі перелічені вище причини та аргументи і зумовлюють актуальність та необхідність цього дисертаційного дослідження, яке є спробою комплексного підходу до висвітлення боротьби українських правозахисних сил за відродження української держави через єдність аналізу передумов його виникнення та двох складових його визвольної діяльності - відстоювання прав особи та прав нації протягом усього періо-

¹ Камінський А. На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні. - Мюнхен, 1990.

ду розвитку руху, тобто до моменту, коли Україна була проголошена самостійною державою.

Мета дисертації полягає у дослідженні та аналізі боротьби українських правозахисних сил за національно-державне відродження України.

Враховуючи складність та багатогранність проблеми, мета дослідження досягається за рахунок:

- історико-методологічного аналізу передумов виникнення українського правозахисного руху;

- дослідження діяльності правозахисних сил України із захисту прав особи протягом усього періоду функціонування руху в контексті еволюції поглядів правозахисників на розуміння самого права і на здатність радянської тоталітарної системи до реалізації людських прав;

- виявлення та аналізу основних позицій в українському русі щодо розуміння правозахисниками характеру зв'язку прав особи і прав нації;

- дослідження змагань правозахисників за реалізацію національних прав українського народу та відродження його держави протягом усього періоду розвитку руху в контексті позицій: націонал-комунізм, інтегральний націоналізм, національний демократизм.

Об'єктом роботи є український правозахисний рух 1960-х-1991 років, його виникнення та розвиток боротьби національно свідомих сил України за права особи і нації.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять принципи об'єктивного аналізу та історизму, праці видатних мислителів минулого і сучасних вчених - філософів, правознавців, політологів, істориків щодо проблем філософського осмислення права і правового порядку, також щодо характеристики позицій націонал-комунізму, інтегрального націоналізму та національного демократизму.

При дослідженні проблеми автор спирався на матеріали та документи, пов'язані з вивченням періоду більшовицького панування в Україні вітчизняними та зарубіжними науковцями.

Емпіричною базою дослідження слугують документи і матеріали суто правозахисних інституцій, громадських та громадсько-політичних організацій, програмні документи партій щодо їх правозахисної діяльності, особисті літературно-публіцистичні твори діячів українського руху спору, мемуари деякого з них, документи і матеріали російського

правозахисного руху, що стосувалися проблем українського правозахисту, радянські /1936 р./ та /1977 р./ Конституції СРСР і УРСР, Декларація про державний суверенітет України та Акт проголошення незалежності України, основні міжнародні документи з питань прав людини.

Досліджуючи проблему, автор застосовував загальнонаукові методи пізнання: порівняльний, конкретно-історичний, метод аналогії, єдності логічного та історичного тощо.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що це одна із перших спроб в Україні здійснення комплексного політологічного аналізу розвитку українського правозахисного руху 1960-х-1991 рр. у його боротьбі за права особи та нації.

Новими, на нашу думку, є:

- історико-методологічний аналіз передумов виникнення українського правозахисного руху та думка про те, що вони визначалися, головним чином, загальним залежним станом України в межах радянської держави;

- висновок про те, що в процесі розвитку боротьби українського руху за права особи правозахисники перейшли від вимог реалізації конституційно гарантованих прав людини /на основі розуміння права як системи наказових норм поведінки, заданих людині державою, тобто так, як це пропонувала радянська правова наука/ до вимог забезпечення їй прав в узгодженості з міжнародно-правовими документами /виходячи із розуміння права в сенсі світових прогресивних традицій як такого порядку людських відносин, в основі якого лежить загальна міра, рівний для всіх масштаб свободи/. На цій основі вони зробили висновок про неспроможність радянської тоталітарної системи реалізовувати людські права і про потребу замінити її демократичними правовими порядками;

- теза про те, що у розумінні правозахисними силами характеру зв'язку прав особи та прав нації переважаючи позиції займав національно-демократичний напрям /єдність, баланс особистих і національних інтересів/ як найбільш конструктивний, оскільки ґрунтувався не на протиставленні одних прав людини іншим /так званих загальнолюдських - національним/, не на відстоюванні одностороннього пріоритету прав особи перед правами нації /загальнодемократичний напрям/ чи навпаки - прав нації перед правами особи /національно-радикальний напрям/, а на прагненні узгоджувати їх;

- положення про те, що в боротьбі за реалізацію національних

прав українського народу та відродження його держави правозахисний рух піднявся від націонал-комунізму та інтегрального націоналізму, що означало заперечення тоталітарних рис цих двох напрямів, до національного демократизму, що виявилось у прагненні відродити та розбудувати самостійну демократичну українську державу при збереженні поваги до прав національних меншин та особи.

Теоретична та практична значимість дисертаційної роботи полягає в тому, що проведені дослідження українського правозахисного руху 1960-х-1991 років у його змаганнях за національно-державне відродження України розширює обсяг історико-політологічних знань про це явище як окреме ціле, що мало місце в історії України, і зокрема, про ті правові засади, до осмислення яких підійшли українські патріотичні сили логікою своєї боротьби з радянськими тоталітарними порядками за людські права.

Положення дисертації можуть бути використані в науково-дослідницькій та лекційно-пропагандистській роботі, при читанні вузівських курсів політології та історії, а також в діяльності тих державних та політичних інституцій, суто правових комітетів, організацій та груп, що займаються розробкою правових проблем, пропагуванням та захистом прав особи.

Апробація дослідження. Основні положення дисертації були викладені автором на Всеукраїнській науково-методичній конференції "Політична думка в Україні: минуле і сучасність" /Київ, 1993 р./, Всеукраїнській науково-практичній конференції "Українська політологія: проблеми становлення та перспективи розвитку" /Київ, 1994 р./, обговорювались на науково-звітній конференції викладачів Івано-Франківського інституту нафти і газу /1994р./.

Структура роботи. Загальна логіка дослідження визначила структуру дисертаційної роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури. Обсяг дисертації - 208 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У Вступі обґрунтовується актуальність вибраної теми, характеризується стан її розробки, визначаються мета та завдання дисертації, вказуються методологічна та теоретична основа та емпірична база, розкриваються новизна та практична значимість роботи.

Перший розділ "Передумови виникнення українського правозахисного руху" присвячений історико-методологічному аналізу передумов появи на українських теренах такого явища, як Правозахисний рух та розкриттю їх. У дисертації, зокрема, зазначається, що без-

посереднім сприятливим чинником для появи в Україні правозахисного руху стала доповідь М.Хрущова "Про культ особи та його наслідки" на XX з'їзді КПРС в лютому 1956 р., яка, давши негативну оцінку попередньому /сталінському/ офіційному курсові і послабивши тим самим "параліч страху", що панував до тих пір у суспільстві, стала поштовхом до розвитку суспільної думки, до самостійних роздумів і дискусій, що були "заморожені" в період сталінського правління.

Незважаючи на те, що осуд М.Хрущовим сталінського культу не спричинився до суттєвих змін самої панівної системи, все ж важливі зрушення сталися в суспільній свідомості. Адже під безпосереднім впливом хрущовської відлиги на союзних теренах і в українській площині, зокрема, з'явилися дисиденти /інакодумці/, котрі відкрито фактословлювали і відстоювали перед офіційною владою свої погляди щодо реалізації прав особи в СРСР, за що їх по-іншому називають правозахисниками.

Даючи загальну характеристику дисидентству /правозахисту/, що виникло в Союзі РСР з десталінізації, автор відзначає, що якщо російському дисидентству був властивий тільки захист прав особи, то дисидентство в неросійських республіках СРСР характеризувалося ще й відстоюванням національних прав своїх народів від постійних порушень або й абсолютної нереалізації їх з боку партійно-державної бюрократії.

Водночас у дисертації наголошується на історичній унікальності такого явища як правозахисний рух, учасники якого у своїх діях керувались не прагненням поліпшити добробут народу, не корисливими груповими інтересами і навіть не бажанням ліквідувати існуючий суспільний порядок, а тільки гаслами права як єдиного принципу суспільного і державного життя. Саме цим правозахист в Союзі РСР відрізнявся від діяльності декабристів, народовольців, кирило-мефодіївців, кадетів тощо, в яких домагання тих чи інших прав впліталися в ширшу - політичну програму дій.

Виходячи з названих загальних положень характеристики дисидентства в СРСР, автор конкретизує їх стосовно українського інакодумства в наступних моментах. По-перше, крім дисидентів 60-80-х років, тобто тих, котрі за відкрите протистояння владі в обороні людських прав нею ж переслідувалися, правозахисна діяльність була властива і тим діячам, які перебували на підпільних засадах ведення боротьби, що деякою мірою характеризувало рух 60-х років. По-друге, суто правовими мотивами український рух керувався в цілому в період 60-дру-

гбї половини 80-х років без спроби висунення того чи іншого політичного конструкту. Подальші ж кроки українського правозахисту заради реалізації людських прав та українських національних інтересів в умовах, що перешкождали цьому, були яскавим свідченням дедалі більшої його політизації.

Прагнучи пояснити наявність в українському русі на період його виникнення і протягом тривалого часу двох складових боротьби - за права особи та нації, автор вказує на неможливість обмежувати причини появи цього руху однією тільки політикою ідеологічного "потепління". Адже остання відіграла тільки роль сприятливого і короткочасового чинника, що дав змогу правозахисникам на тлі офіційної критики культу особи висловити свою стурбованість станом української національної справи, який склався в 20-50-і роки більшовицького панування в Україні. В цей же період формувались основи антиправової політики радянської держави, які попри поверхневу критику їх результатів хрущовським керівництвом продовжували успішно розвиватись і в період застою та перебудови, що підтримувало існування українського правозахисту і його вимог.

У дисертації зазначається і розкривається положення про те, що в ленінсько-сталінський періоди прагінть були створені такі умови для життєдіяльності особи і цілих націй, з критикою яких і виступили свого часу правозахисники. Зокрема, для України перемога в 1917 р. більшовизму великою мірою обійшлася поразкою національно-демократичних сил та короткотривалим існуванням УНР, включенням республіки до Союзу РСР, структура якого не давала змоги різним народам вирішувати свої справи на власний розсуд. Свідченням цього стала зростаюча з часом безправність їх і України, зокрема, в економічній, культурній, політичній, дипломатичній тощо сферах, що своєю чергою давало підстави говорити про поступове, але невпинне розчинення окремого національного організму в союзному просторі.

Зростаюча безправність нації тільки посилювала прогресуючу безправність її людини. В розділі, зокрема, показується, як сталінський "великий стрибок" у соціалізм здійснювався за рахунок форсованої і суцільної колективізації, "ліквідації" куркульства як класу", голодомору 1932-1933 рр. та голоду 1946-1947 рр., знищення українських греко-католицької та автокефальної православної церков, розгрому політики українізації, проведення кампаній по викриттю різноманітних владних "шкідницьких організацій", масових депорте ій "куркулів" священників, західноукраїнських "націоналістів" у найвіддаленіші за-

кутки величезної імперії. Іншими словами, "великий перелом" здійснювався за рахунок знехтуваного людського права на вільний розвиток власного народу, на належне плекання його мови та культури, історії і традицій, на його право голосу в міжнародних справах, на свободу економічної діяльності особи, свободу її творчості, совісті, релігії, на доважання її гідності тощо.

Вказуючи в дисертації і на певні прогресивні зрушення, які мали місце в Україні в умовах перебування її у складі Союзу РСР, дисертант підкреслює, що, хоч би які здобутки принесла радянська модернізація народам, що входили до складу Союзу, незаперечним є те, що коштували вони невиправдано дорого і що чи не найчастіше у своїх великих перемогах тоталітарна система використовувала антигуманні, антилюдські методи, які вже самі собою знижували вартість досягнутих висот.

Виходячи з того основного, що тоталітарний режим приніс людині - її фізичного знищення і морального приниження, автор робить висновок про те, що появи на початку 60-х років українського правозахисного руху передував загальний підневільний, залежний стан України в межах Союзу РСР.

Але не зважаючи на страхітливі сталінські злочиння, тоталітарним імперським силам не вдалося зігнути український народ, тому що йому, як і кожному іншому народові, якому загрожує асиміляція, властивий інстинкт національного самозбереження, що спонукає націю, її найсвідоміші сили зберігати і культивувати аж до дрібниць самобутню національну культуру, національну специфіку, відстоювати право на національну окремішність власного народу. Під впливом хрущовської відлиги, як підкреслюється в дисертації, цей інстинкт боротьби українського народу за самозбереження виявився у формі напівофіційного критично-ліберального інакодумства, у формі правозахисту, що протягом тривалого періоду 1960-х-1991 рр. виступав на боротьбу за права і свободи особи та нації проти постійних порушень або й абсолютної нереалізації їх з боку владних структур. Він був репрезентований різноманітними суспільно-політичними величинами і характеризувався конкретними вимогами щодо реалізації прав людини та українських національних прав.

Вказуючи на перші вияви дисидентства вже з середини 50-х років, автор на основі досліджуваного матеріалу робить висновок про те, що власне рух, безперервний рух опору в Україні розпочався фактично з початку 60-х років створенням на західноукраїнських теренах

підпільних організацій Об'єднаної партії визволення України /ОПВУ, 1958 р./, Українського національного комітету /УНК, 1961-1962 рр./, Українського національного фронту /УНФ, 1964-1967 рр./ та запланованої легальною, але фактично не створеної Української Робітничо-Селянської Спільки /УРСС, 1960-1961 рр./, національну справу яких за допомогою відкритих методів боротьби продовжило нове українське покоління, генерація так званих шістдесятників. Саме завдяки останнім /особливо творчій інтелігенції - поетам В.Симоненку, Л.Костенку, І.Світличному, В.Стусу, літературознавцю І.Дзюбі, перекладачеві С.Караванському, мистецтвознавцю Б.Гориню та психологу М.Гориню, історику В.Морозу, журналісту В.Чорновелу, художникам А.Горській та П.Заливасі, багатьом іншим/, їхнім віршам, прозі, листам і клопотанням до офіційних кіл СРСР та УРСР було покладено початок кінця поширюваного у світі міфу про розв'язання національного питання і проблеми прав людини в СРСР.

У дисертації узагальнено вказуються також подальші основні кроки українського правозахисту на шляху боротьби за права особи та віками омріяну незалежність українського народу, які визначалися діяльністю Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод /1976-1988 рр./, мінімальними національними домаганнями СПУ другої половини 1980-х років, політичними прагненнями УГС /1988-1990 рр./, перебудовними гаслами НРУ, його згодом принциповою самостійницькою позицією щодо державної незалежності України, загальнодемократичними та національними вимогами нетрадиційних суспільних об'єднань, новостворених українських партій, прийняттям Декларації про державний суверенітет України та проголошенням Акту про незалежність України, який був підтриманий 1 грудня 1991 р. народним волевиявленням.

В другому розділі "Боротьба за права особи в українському русі" досліджується процес змагань українських правозахисників за реалізацію людських прав у контексті еволюції поглядів діячів руху на саме право і зміни їхніх поглядів на спроможність радянської тоталітарної системи реалізовувати людські права.

У дисертації відзначається, що у своїх змаганнях за права особи український правозахист виявився вже з середини 60-х років як безпосередня відповідь на репресії проти української інтелігенції з боку брежнєвського керівництва. Аналізуючи самі правові вимоги учасників руху цього періоду, автор робить висновок про те, що вони фактично вкладалися в рамки існуючих конституційних гарантій свободи

слова, друку, зборів, недоторканості особи, відкритого розгляду судових справ, таємниці листування тощо і не поширювалися на вимоги тих прав/свобод/ людини, що, будучи зафіксованими міжнародно-правовими документами, навіть формально не гарантувалися ні сталінською /1936 р./, ні брєжнєвською /1977 р./ Конституціями, поскільки, розширюючи рамки людської свободи, водночас суперечили економічним, політичним та ідеологічним догматам більшовицької теорії /права на володіння майном як одноосібно, так і спільно з іншими; права на вільне пересування у межах будь-якої держави, покидати свою країну і повертатись до неї; свободи переконань і вільного їх виявлення, свободи поширення інформації та ідей будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів; свободи створення асоціацій без будь-яких застережень тощо/.

Захист дисидентами тільки конституційних прав особи /у той час, коли в 60-і роки в країнах народної демократії - Чехословаччині, Югославії вже ставилося питання про "демократичний соціалізм" у протиставленні з соціалізмом деспотичним/ дисертант пояснює їхньою необізнаністю в правовому відношенні, їх розумінням самодостатності тих правових гарантій, що радянська тоталітарна держава формально гарантувала своїм громадянам. Адже радянська правова наука пропонувала своє тлумачення права в дусі юридичного позитивізму, тобто як наказових норм, які людина одержує від держави для обов'язкового виконання, а не тих норм, що впливають із прав /свобод/ кожної окремої людини діяти певним чином і забезпечують рівний для всіх масштаб у користуванні цими свободами.

У дослідженні підкреслюється, що ця хибність більшовицько-тоталітарних підходів до розв'язання проблеми прав людини, що ґрунтувалася насамперед на культурному та політичному ізоляціонізмі від передового світового гуманістичного досвіду, від прогресивної світової правової думки /остання в основу права кляла загальний і рівний для всіх масштаб свободи/, від міжнародно-правових документів /закріплюють основні людські права, наголошуючи на їх невід'ємності від людини і на рівності всіх у їх користуванні/, все ж активно нав'язувалась громадянам держави.

У дисертації проводиться думка про те, що незмінне нехтування радянськими можновладцями навіть конституційно гарантованих прав особи /яскравим прикладом цього стали репресії проти самих інакомисльців, їх арешти в 1965-1966, 1972-1973, 1978-1982 рр., незаконні засудження на трибуналі час митарств у'юрямах, концтаборах, спецси-

холікарнях/ при таких же незмінних формальних збоб"язаннях перед демократичними державами світу дотримуватися міжнародно визнаних правових гарантій людини, змушували інакодумців дедалі більшою мірою звертатися до цих міжнародних правових документів, а відповідно, зіставляти, порівнювати міжнародні і радянські правові норми і головне - аналізувати радянські правові реалії. Поступово зростало розуміння тієї істини, що основою права можуть бути тільки права /свободи/ кожної окремої особи, в найбільш концентрованому вигляді виражені міжнародно-правовими документами, і що кожна держава, яка бажає забезпечити гідне життя своїй людині, повинна ґрунтуватися тільки на такому праві.

Найперше про своє прагнення поставити боротьбу за права людини та українські національні інтереси на міжнародно-правову основу, ввести її в контекст загальноєвропейського демократичного процесу, пропагувати серед української громадськості правові норми Загальної Декларації прав людини, гуманітарних статей Гельсінської наради в українському русі заявила УГГ сприяння 1976 року. Якщо, згідно з документами Групи, вона виступила і функціонувала лише як правозахисна інституція, то в окремих висловлюваннях її членів, за критикою тих чи інших деформацій радянського суспільно-політичного життя, вже відчувалась зневіра в ефективному існуванні самої системи і їхня схильність до позицій "демократичного соціалізму" з його плюралізмом усіх сфер життя.

У дисертації підкреслюється, що наступні кроки українського правозахисного руху за права особи характеризувалися незмінними вимогами прийняття нової Конституції України в узгодженості з міжнародно-правовими документами, а відповідно, забезпечення економічної свободи особи /про це першою в русі заявила реформована на основі УГГ УГС /1988-1990 рр./, її політичних та ідеологічних переконань /що знайшло вияв у вимогах ліквідації монопольного становища КПРС, а відповідно, створення підґрунтя для зародження політичного та ідеологічного плюралізму/, що свідчило вже про готовність українських правозахисних сил протиставити тоталітарній одноманітності демократичні принципи багатоманітності усіх сфер життя.

Виникнення НРУ, реформування УГС в партію УРП, поява протягом другої половини 80-х років численних нетрадиційних організацій /особливо Товариства "Меморіал", екологічної асоціації "Зелений світ"/, а в 1990-1991 рр. - політичних партій з їх незмінними гаслами побудови громадянського суспільства та правової держави на

принципах верховенства права над політикою, панування правового закону в усіх ділянках плюралістичного суспільного життя, обов'язковості закону для самої держави та її органів в їх відносинах з громадянином, незалежного суду та судового захисту всіх людських прав, зрештою, прийняття Декларації про державний суверенітет України, що стала першим офіційним документом, орієнтиром у розбудові України саме як демократичної правової держави, свідчило про те, що український правозахисний рух логікою своєї діяльності підійшов до відтворення тих великих істин щодо розуміння права як свободи людини на її всебічний самовияв, і відповідно, до розуміння того, що не тоталітарна комуністична чи якась інша держава, а єдино держава демократична правова в змозі забезпечити таке право.

Своє відображення в дисертації знайшов і аналіз основних напрямів у розумінні правозахисними силами характеру зв'язку прав особи та прав нації: загальнодемократичний /пріоритет прав особи перед правами нації, найбільш чітко представлений партіями: ЛДПУ, ПДВУ, ПЗУ, ОСДПУ, НПУ/; національно-радикальний напрям /пріоритет прав нації перед правами особи, що його відстоюють УНС, УНП, ДСУ, деякою мірою УНЦП, УСДП, радикальна частина УРП, що в 1992 р. виділилася в окрему партію - УКРП, РПУ, УНРП, УМА - пізніше УНА, УНСО/ та національно-демократичний /єдність, баланс національних та особистих інтересів/. Автор підкреслює, що національно-демократичний напрям /переважаючий в русі, представлений УГГ, УГС, НРУ, УРП, ДемПУ, СДПУ, УХДП тощо/ видається найбільш конструктивним, оскільки не протиставляє одні права особи іншим /так звані загальнолюдські - національним/, ґрунтується не на забезпеченні однобічного пріоритету прав особи перед правами нації чи навпаки, а прагне до їх постійного узгодження з огляду на те, що права нації - це і є права людини, її права на вільний розвиток власного народу, на самостійне, без зовнішнього втручання, плекання власної мови, культури, традицій, звичаїв, на здійснення його вільного економічного і політичного розвитку, встановлення зв'язків з іншими народами тощо. Як неможливо уявити собі націю без живих конкретних людей, так взагалі неможливо вести мову про забезпечення прав особи, не задовольняючи і не реалізуючи її національні почуття.

Третій розділ "Змагання за національні права та державу в розвитку руху" присвячений дослідженню процесу боротьби учасників руху за реалізацію національних прав українського народу та відродження його держави в контексті позицій: націонал-комунізм, інтегральний

націоналізм, національний демократизм.

Аналізуючи український правозахисний рух 1960-х-1991 рр. з названих позицій, дисертант підкреслила їх спільний, єднаючий момент - ідею нації, віру в незнищенність національної специфіки в світовому розвитку і тому впевненість правозахисників у необхідності національного самоствердження українського народу. Саме в цьому аспекті, як зазначається в дисертації, ці позиції спільно протиставилися більшовицькій ідеології у розв'язанні національного питання, яка пророкувала всім народам Союзу РСР перспективу безнаціонального людства в результаті здійснення офіційної політики так званого злиття націй.

Спільна лінія боротьби за відстоювання національної специфіки українського народу не виключала відмінностей виділених позицій у баченні їх представниками перспектив державотворення України та суспільно-політичних засад впорядкування її життєдіяльності. В дисертації зазначається, що стосовно державного статусу України /бачилась вона повністю самостійною державою чи складовою частиною федерації Союзу РСР/ представники і націонал-комунізму, і національного демократизму, і інтегрального націоналізму відстоювали здебільшого саме першу позицію. Що ж стосувалося суспільно-політичних основ її розвитку, то вони пов'язувалися відповідно з комуністичною і демократичною системою. Щодо характеристики інтегрально-націоналістичних поглядів на цю проблему автор підкреслила, що послідовники донцовського націоналізму відкидали комунізм як систему і в принципі майбутнє України пов'язували тільки з демократією. Але в процесі самої боротьби за самостійну Україну вони вважали можливим відкидати будь-які демократичні виливи життя, особисті інтереси та бажання, оскільки це, на їх погляд, перешкоджає плекати сильну волю нації до влади, до виживання і розростання.

У дисертації вказується також на те, що інтегрально-націоналістичний напрям /своїми початками сягає розробки націоналістичних поглядів Д.Донцова 20-х років/ тією чи іншою мірою був репрезентований в правозахисному русі 60-х років лінією історика В.Мороза і відроджений суспільно-політичними силами національно-радикального спрямування наприкінці 80- на початку 90-х років /називалися в попередньому розділі/.

Націонал-комуністичне спрямування в розвитку змагань правозахисників за національні свободи українського народу /прагнення інакше реалізувати мовні, культурологічні, історичні, економічні

екологічні, навіть політичні /право на вихід України із Союзу РСР і створення власної національної держави/ права українського народу в рамках соціалістичної /комуністичної/ системи, в яку на той час ще, вірогідно, зберігалась віра/ знайшло своє відображення в діяльності учасників руху 60-х років та СПУ другої половини 80-х років.

У дисертації знайшов відображення аналіз національно-демократичної позиції в русі, яку автор охарактеризувала як відстоювання первинності інтересів корінної української нації насамперед у відродженні її самостійної демократичної держави при збереженні поваги до міжнародно визнаних прав національних меншин та особи. Зазначається, що ця позиція перекреслила тоталітарні риси згаданих вище напрямів /причому, це стосувалось більше самої комуністичної ідеології, ніж її націонал-комуністичного "відхилення"/ і була започаткована в правозахисному русі в другій половині 70-х років Українською Громадською Групою сприяння виконанню Гельсінських Угод, продовжена з другої половини 80-х років УГС, НРУ, УРП, ДемПУ, іншими громадськими та громадсько-політичними інституціями, яка знайшла своє відображення в Декларації про державний суверенітет України, а згодом - і в Акті про її незалежність, який 1 грудня 1991 р. був легітимований волевиявленням усього народу України.

Дисертант наголошує на тому, що боротьба українського правозахисного руху 1960-х-1991 рр. за національні права українського народу /як, втім, і за права національних меншин України, а також інших народів СРСР на їх самоствердження/, що завжди була наповнена конкретним національно-політичним змістом /від вимог мовно-культурного характеру, які посідали чи не найбільше місце в українському русі, до питань політичної сфери, розширюючи останню до відстоювання самостійності української держави/ і передбачала їх реалізацію здійсненою то в рамках тоталітарного імперського Союзу РСР, то в умовах об'єднаної владою "оновленої федерації" цього ж Союзу при докорінній зміні її економічної та політичної систем, доросла, нарешті, до категоричного і недвозначного висновку про те, що не існує жодних гарантій збереження економічного та політичного суверенітету України, спрямованого на демократичний розвиток її суспільства, в рамках навіть і "оновленого" Союзу РСР.

Серпневі події 1991 р. у Москві лише прискорили те, до чого так довго і невпинно прагнули правозахисні сили, за що цілими століттями боролися кращі сини і дочки українського народу - до від-

родження його самостійної держави. Україні вдалось проголосити своє самостійність, і тепер насторожі національних прав українського народу, як і національних меншостей України, а також кожної особи стоїть власна держава.

Знайшов своє відображення в цьому розділі дисертаційного дослідження і узагальнюючий аналіз сучасного українського правозахисту в умовах самостійності України, який, на думку автора, перебуває у стані, що характеризується утриваленням однобічного підходу як до розв'язання проблеми захисту прав особи /особливо її соціальних прав, чого найбільше домагаються прокомуністичні сили і ті демократи, що проголошують соціальну ідею єдиною, що потребує на сьогодні уваги/, так і до розв'язання питань національно-державного існування /українські прагні/. Визначаючи можливі наслідки дій на основі таких крайніх підходів до розв'язання проблеми "права нації - права людини", дисертант відзначає, що домогтися розумного, а значить, позитивного вирішення як національних, так і соціальних завдань, можна тільки через їх гармонійне поєднання на демократичній основі. Лише національна демократія, як підкреслюється в роботі, здатна задовольняти як національні, так і всі інші, в тому числі й соціальні права людини. Тому не шляхом подолання національної ідеї соціальної чи навпаки, а лише через їх синтезу на демократичній основі можливе здійснення розбудови державності в Україні задля блага її народу. Не вип'ячування національних прав людини через їх догматизацію перед соціальними чи будь-якими іншими правами, всі з яких є рівноцінними в когорті загальнолюдських прав, а лише їх поєднання на демократичному ґрунті - так іншими словами, а саме, мовою українського правозахисту /його головної лінії/ минулих, досамостійницьких часів України, можна спроектувати загальний напрям діяльності українського народу з метою розбудови його держави.

У Висновках викладені основні результати дослідження та практичні рекомендації щодо здійснення процесу національного відродження та розбудови України як демократичної правової держави /на основі досвіду змагань українського правозахисного руху за права особи та нації/. Найсуттєвіші з них такі:

- глибинні причини виникнення українського правозахисного руху 1960-х-1991 рр. визначалися, головним чином, загальним залежним станом України в межах колишньої радянської держави;

- український правозахисний рух виступав боротьбою за права і свободи особи і нації від постійних порушень або й абсолютної нереа-

лізації їх з боку владних структур, був репрезентований різними суспільно-політичними величинами і характеризувався конкретними вимогами щодо захисту прав особи та українських національних прав;

- правовий ідеал, до осмислення якого інакше підійшли логікою своєї боротьби з тоталітарною радянською системою за людські права, передбачав існування права в ув"язуванні його лише із свободою особистості як загальної і рівної для всіх міри свободи, із тими основними загально визнаними свободами, що декларуються міжнародно-правовими документами;

- у процесі боротьби діячів українського руху за людські права в межах тоталітарної системи вони дійшли розуміння того, що права людини як її свободи діяти певним чином можуть стати реальністю тільки в умовах демократичної правової держави і громадянського суспільства;

- український правозахисний рух здебільшого був виразом гармонійного поєднання захисту національних і так званих загальнолюдських прав особи /національно-демократичний напрям/, що означало не протиставлення одних людських прав іншим, не відстоювання одностороннього пріоритету прав нації перед правами особи /національно-радикальний напрям/ чи навпаки - прав особи перед правами нації /загально-демократичний напрямок/, а намагання узгоджувати їх реалізацію із заваги на те, що права нації - це і є права особи, її, людини, національні права, без задоволення яких не можна взагалі вести мову про реалізацію людських прав;

- процес змагань правозахисників за реалізацію національних прав українського народу /мовних, культурних, економічних, політичних тощо/ і його найвищого права - на створення власної національної держави характеризувався позиціями націонал-комунізму, інтегрально-го націоналізму та національного демократизму, що знаменували собою розвиток поглядів українських правозахисників на перспективи державотворення України та бачення ними суспільно-політичних засад її розвитку;

- національно-демократична позиція виникла на основі критичного переосмислення як комуністичного досвіду, що не давав змоги вільно розвиватись жодному із народів Союзу РСР, так і ідеології донцовського націоналізму, речники якого, категорично заперечуючи комунізм як систему і в принципі пов"язуючи майбутнє самостійної України тільки з демократією, головну увагу приділяли вихованню сильної національної волі до виживання, до прагнення здобути і затвердити

свою самостійну державу, в процесі чого можливе відкидання будь-яких поглядів, пов'язаних з відстоюванням прав особи. Національно-демократичний напрям у розвитку руху виявився відображенням прагнень правозахисних сил здобувати і розбудовувати самостійну демократичну державу свого народу, поважаючи права особи та національних меншин;

- у процесі тривалої боротьби за людські права в умовах несправедливої соціалістичної системи українські патріотичні сили вийшли загалом на наступні чіткі позиції: лише самостійна національна держава свого народу в поєднанні з демократичною системою правління в ній здатна забезпечити гідне життя людині.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Ідеї національного відродження в русі українських шістдесятників // Політологічний вісник / Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції "Політична думка в Україні: минуле і сучасність". - Київ, 1993. - Ч. 2. - С. 13-26.

2. Національна ідея в діяльності Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод // Політологічний вісник. Науково-аналітичний збірник. - Київ, 1994. - Вип. 2. - С. 64-75.

3. До загальної характеристики українського правозахисного руху // Тези науково-технічної конференції професорсько-викладацького складу інституту нафти і газу. - Івано-Франківськ, 1994. - Ч. I. - С. II-12.

R E S U M E

L.V. Bilous. Legal Protection in the Revival of the Ukrainian State. Dissertation is a thesis for a candidate's degree in political sciences in speciality 23.00.02 - political institutions and processes. Lvov State University, Lvov, 1995.

3 scientific papers are to be defended containing a study of functioning of the Ukrainian legal protection movement in 1960 to 1991 in its struggle for human rights and national revival of the Ukrainian people. It has been determined that during the process of struggle for human rights (as well as for his national ones) Ukrainian legal protectors have come to a single conclusion that just independant democratic legal Ukrainian State is able to guarantee deserved adequate existance to its citizens.

Билоус Л.В. Правозащитное движение в возрождении украинского государства. Диссертация является рукописью на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. Львовский государственный университет, Львов, 1995.

Защищаются 3 научные работы, которые содержат исследования функционирования украинского правозащитного движения 1960-х-1991 годов в его борьбе за права человека и национально-государственное возрождение украинского народа. Установлено, что в процессе борьбы за права человека /в том числе и за его национальные права/ украинские правозащитники пришли к однозначному выводу о том, что только самостоятельное демократическое правовое украинское государство способно обеспечить достойное существование своим гражданам. Ключові слова: український правозахисний рух, права особи, права нації.

Підписано до друку 20.12.94 р., ф. 60 х 84,
I/16, зем. 281, др. ерк. I, тир. 100 прим.
Івано-Франківський державний технічний
університет нафти і газу.
Дільниця оперативної поліграфії, Карпатська 15.

#3 31 621
AB 31.621